

Alledaags of rariteit

In 1996 werden twee vroeg 17e-eeuwse beerputten opgegraven op de percelen Jodenbreestraat 10 en 12.² De beide beerputten bevatten elk ruim zestig glazen.³ Een aantal van deze glazen trok de aandacht omdat van deze typen nog niet eerder exemplaren bij archeologische opgravingen in Amsterdam waren aangetroffen. Op schilderijen uit deze tijd echter, zien wij dergelijk glaswerk wel. Vaak is dit in de context van banketten of als pronkstuk op stillevens. In dit artikel wordt dieper ingegaan op de functie van het pronkglaswerk en proberen we deze in hun context te plaatsen.

Archeologische glaswerk

In de 17e eeuw was glas in elk huishouden aanwezig. Veel glas voor dagelijks gebruik is teruggevonden als archeologische vondsten uit beerputten. Dit betreft veelal roemers of bekers van groen of grijs getint glas. Deze werden in grote aantallen uit Duitsland geïmporteerd en veelal per dozijn verkocht. Veel minder wordt façon de Venise glas gevonden, naar Venetiaans voorbeeld gemaakt glaswerk. Dit waren vaak bekers of kelkglazen van hoge kwaliteit, vrijwel kleurloos glas. Façon de Venise werd onder andere in Amsterdamse glasblazerijen, zoals die van Soop en De Twee Rozen, vervaardigd. Voor een dozijn kleine Duitse roemers moest men negen stuivers betalen. Kocht men een façon de Venise 'kristalein' glas dan

Michel Hulst¹

kostte dat twaalf stuivers.⁴ De herkomst van glas kan een belangrijk aanknopingspunt zijn om te bepalen hoe exclusief (of juist hoe alledaags) een glas was in een bepaalde periode. De vorm van het glas is daarin ook een aanwijzing. Kelkglazen waren aanzienlijk arbeidsintensiever dan bekers. Uit arbeidscontracten van meesterblazers weten we dat de normale dagproductie ligt op honderd bekers tegen twintig kelkglazen met deksel.⁵ Dit moet zeker in de prijs van de glazen terug te zien zijn geweest. We moeten er vanuit gaan dat kelkglazen van façon de Venise glas of, nog exclusiever, uit Venetië, de duurste glazen waren in deze periode. Dergelijke glazen zullen geen alledaags gebruiksgoed zijn geweest.

Het glas uit de beerputten

Het grootste deel van het glaswerk uit de beerputten bestaat uit goedkoop, alledaags glaswerk. Dit

1

*Glas uit beerput Jodenbreestraat JO6
Kelkglazen A (JO6-), B (JO6-30), C (JO6-25),
hoge sigaarstam van kelkglas D (JO6-28),
tazza E (JO6-27), fluitglas F (JO6-29),
beker met leeuwenmaskerons G (JO6-26),
Roemer H (JO6-32) en kom I (JO6-33).
Foto MenA Ron Tousain*

1

Glas uit beerput Jodenbreestraat JO6 vervolg
Roemer H (JO6-32) en kom I (JO6-33).
Foto MenA Ron Tousain

zijn roemers afb. 1H, bekers, zoals wafelbekers, en flessen. Twee blauwe kelderflesjes afb. 2H en een zandloperglas afb. 2I behoren tot de meer bijzondere producten die eveneens import uit Duitsland zijn. Een aanzienlijk deel, ongeveer vijftien tot dertig procent, van het glaswerk kan gerekend worden tot façon de Venise glas. Bierglazen met een inhoud van rond de halve liter, waren een typisch West-Europees façon de Venise product. Uit de beerputten kwamen bekers met witte strepen, ijsglas afb. 2G en exemplaren die geheel kleurloos zijn afb. 2F, afb. 1G. Enkele zijn versierd met vergulde leeuwenmaskerons. Deze laatste zijn met zeer grote zekerheid gemaakt in de Amsterdamse glasblazerij van Soop (1601-1625).⁶ Ook de andere façon de Venise bierbekers hebben typische kenmerken van in Amsterdam geblazen glaswerk. Een bolle bodem, duidelijk gekerfde voetband en een licht uitbuigende lip waren gebruikelijk in Amsterdam. Maar ook andere façon de Venise productiecentra, zoals Antwerpen en Middelburg, hebben zeker dergelijk glaswerk gemaakt.⁷

De façon de Venise kelkgladen zijn op zeer uiteenlopende wijze gedecoreerd. Er zijn kelkgladen met sigaarvormige stam afb. 1B, een leeuwenbalusterstam afb. 2C, een ingesnoerde stam afb. 1A, geribde stam afb. 2A en een vleugelglas afb. 1C. Eén kelk is versierd met witte ribben afb. 2B. De leeuwenbalusterstam afb. 2C en de kelk met witte ribben afb. 2B zijn vermoedelijk afkomstig uit Antwerpen of Middelburg. Het is niet uit te sluiten dat beide fragmenten onderdeel zijn geweest van hetzelfde glas.⁸ Helaas passen deze twee fragmenten niet, hierdoor blijft het onduidelijk of het één of twee exemplaren zijn geweest.

Enkele glazen uit de twee beerputten zijn volstrekt uniek. Een bijzonder stuk is een fluitglas afb. 1F en een tazza met acht lobben afb. 1D. Vermoedelijk zijn dit producten van het glashuis Soop, al kan een ander façon de Venise glashuis niet uitge-

2

Glas uit de beerput Jodenbreestraat JO4.
Kelkgladen: A (JO4-45), B (JO4-43), C (JO4-64), E (JO4-65).
Deksel D (JO4-65), Bekers F (JO4-62), G (JO4-61),
fles H (JO4-49), zandloperfles I (JO4#001),
Roemer J (JO4-44). Schaal K (JO4-46),
hanglamp (JO4#003), kom (JO4#004).
Foto MenA Ron Tousain

2

Glas uit de beerput Jodenbreestraat JO4 vervolg.
Schaal K (JO4-46), M hanglamp (JO4#003),
L kom (JO4#004).
Foto MenA Ron Tousain

sloten worden⁹ Een ander eveneens bijzonder én tevens zeer onpraktisch object is een zeer lange sigaarstam afb. 1E. Slechts één enkel glas met een dergelijke stam is bekend uit de 17e eeuw. Een fragment van de kelk van een bokaal afb. 2E is gemaakt van paars gekleurd glas. Uit chemische analyses is gebleken dat dit een importstuk uit de stad Venetië is.¹⁰ De zeer weinig bekende vergelijkbare glazen doen vermoeden dat deze een stam van kleurloos glas heeft gehad.¹¹ De bokaal had zeer waarschijnlijk nog een deksel afb. 2D van paars glas. Een ander uitzonderlijk stuk is een roemer gemaakt van kleurloos glas, versierd met leeuwenmaskerons in plaats van de gebruikelijke

noppen. Hoewel deze roemer is gebaseerd op een Duits glas, weten we vrijwel zeker dat het hier gaat om een bijzonder product van het Amsterdamse glashuis Soop.¹²

Kommen en schalen van glas zijn zeer zeldzame vormen in het archeologisch bestand. Er zijn twee kommen en een schaal gevonden. Een wit glazen brandewijnkom met een handvat afb. 2L en een kom met oor van groenblauw glas afb. 1I. Een bijzondere schaal afb. 2K is aan de onderzijde voorzien van ijsglas en vergulding. De voet ontbreekt helaas. De vorm in combinatie met het gedeeltelijk uitvoeren in ijsglas maakt het waarschijnlijk dat dit stuk uit Spanje is geïmporteerd.¹³

Verscheidende glazen uit de beerputten lijken iets ouder te zijn dan de beerput. Kelkglas afb. 2B en kom afb. 2L kennen beide parallellen die te date-

3

Kunstkamer met Venus. Jan Breugel(II) na 1650,
rechts een detail uit het schilderij

ren zijn in het laatste kwart van de 16e eeuw. De ijsglasbeker, afb. 2G, doet lomp en zwaar aan. Dit is kenmerkend voor het eind van de 16e eeuw. Deze glazen waren dus al enkele tientallen jaren oud voor ze in de beerput belandden.

De glazen met leeuwenmaskerons zijn allemaal toe te schrijven aan het Amsterdamse glashuis Soop en daarmee zijn ze zeer precies te dateren tussen 1601 en 1625.¹⁴ Er zijn geen duidelijk jongere glazen herkend tussen het materiaal.

De glazen uit de twee beerputten uit de Joden-

4

Interieur met vrolijk gezelschap, Paulus Vredeman de Vries en Frans Francken de Jonge, 1616. Musée des Arts Décoratifs, Paris. Rechts staat een pronkkast met glazen en porselein. Onder: een detail uit het schilderij

breestraat glazen vallen op omdat kelkgladen in de vroege 17e eeuw nog betrekkelijk zeldzaam zijn in archeologisch vondstmateriaal. Schalen en kommen komen zelfs nog minder vaak voor. Een aantal vormen zijn alleen, en dan nog zeer sporadisch, uit musea of particuliere glascollecties bekend. Dit zijn bijvoorbeeld de zeer hoge balusterstam afb. 2E, de schaal met ijsglas afb. 2K of de

Venetiaanse kelk van paars glas afb. 2E. Enkele vormen zijn zelfs uniek en komen voor zover mij bekend hiervan geen exemplaren voor in andere archeologische of museale collecties. Het betreft hier de roemer met leeuwenmaskerons afb. 2J, de schaal afb. 1I, het fluitglas afb. 1F en de achtlobbige tazza afb. 1D.

Omdat het glas uit deze beerputten zo afwijkt van wat er normaal aan glaswerk wordt opgegraven, kan hier wellicht iets ongebruikelijks aan de hand zijn. Het vermoeden is dan ook dat deze glazen een onderdeel zijn geweest van een kunstkamer of in een pronkkast (glaskast) stonden.

Glas als kunst - of pronkobject

Op het schilderij van Jan Breugel de Jongere, 'Venus en Amor in een kunstkamer', uit ca. 1635-1640 is een 17e -eeuwse collectie van kunst en rariteiten te zien afb. 3. Het zijn de typische verzamelobjecten uit die tijd: een bonte collectie van schilderijen, beelden (of afgietsels) uit de klassieke oudheid en naturalia zoals schelpen en stenen. De tafel achter Venus is gedekt met een kostbaar tapijt en vergulde bokalen en tazza's. Op dezelfde tafel zijn ook enkele glazen zichtbaar: een kelkglas met een bijzonder gevormde stam en een achtlobbige tazza op een hoge stam.

Het verzamelen van bijzondere objecten is al vanaf de middeleeuwen een bezigheid van de elite. Aan de Europese vorstenhoven werden kostbare collecties opgebouwd en in de kunstkamers van paleizen opgesteld. In de 17e eeuw probeerde de vermogende burgerij in de Nederlanden zich te meten met de allerhoogste stand. Het verzamelen van exotica en kunstvoorwerpen hoorde bij deze levensstijl. Juist in deze tijd komen er exotische

luxegoederen van over de hele wereld binnen in de havens. Slechts een handvol mensen was daadwerkelijk rijk genoeg om hiermee een kunstkamer in te richten. De meeste verzamelaars moesten zich beperken tot een enkele kast, het rariteitenkabinet. Uit archiefstukken weten we dat in enkele van deze kunstkamers glazen zijn opgenomen.¹⁵ Dit was bijvoorbeeld het geval met de boedelbeschrijving van de schilder Rembrandt van Rijn. Bij zijn faillissement in 1656 werd een inventaris opgemaakt van zijn bezittingen in zijn huis aan de Jodenbreestraat waar hij vanaf 1639 heeft gewoond. In de omschrijving van voorwerpen in de kunstkamer wordt een regel gewijd aan het glas, 'Eenige rareijten van potties en veneese glaesen'.¹⁶ Een kunstkamer in Leiden, waarvan de beschrijving mogelijk in 1660 werd opgemaakt, omvatte enkele 'gemarmerde' pronkgladen.¹⁷

Over het algemeen worden glazen maar zelden genoemd in de beschrijving van een rariteiten- of kunstcollectie. Daarom lijkt een andere mogelijkheid van het gebruik van bijzondere glazen meer voor de hand te liggen. Die van een zogenaamde 'glaskast'. In de ontwerpschetsen van deze meubelstukken, werd deze gebruikt om glazen tentoon te stellen in het interieur als een pronkvoorwerp. afb. 4 Enkele ontwerpen van dergelijke kasten zijn bewaard gebleven. Een vroeg voorbeeld van glaskast ontwerp kennen we uit een uitgave van 1630 van de architect en schilder Paul Vredeman de Vries (1567-1617). Een ontwerp in zijn boek laat een wand-vitrine kast zien die speciaal bedoeld was voor het etaleren van glaswerk afb.5 links. Ook de graveur en tekenaar Crispijn van de Passe II (1594-1670) ontwierp enkele van deze glazenkasten en wandkabinetten afb. 5 rechts. Op prenten en schilderijen uit die tijd zijn kabinetten te zien

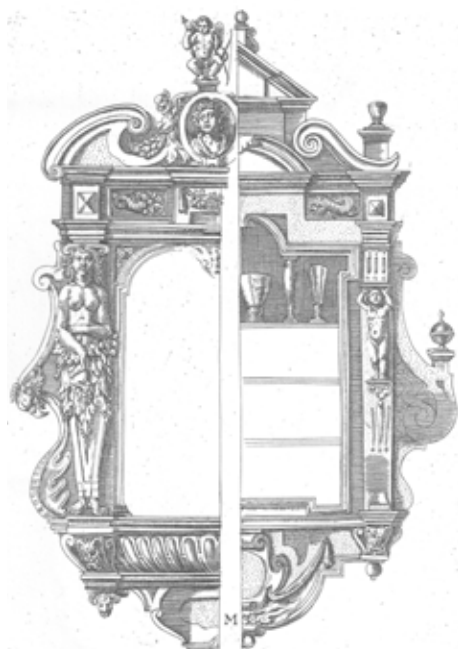
5

Twee ontwerpen van een wandkast speciaal voor het opstellen van glaswerk. Paul Vredeman de Vries, 1630. Crispijn de Passe II, 1621

waar het fraaie glaswerk kon worden geëtaleerd. Bijvoorbeeld op een prent van Peter Isselburg (1568-1630) *afb. 6*.

De context van de twee beerputten aan de Jodenbreestraat

De percelen waar de beerputten zich op bevonden lagen slechts enkel huizen verwijderd van het huis van de schilder Rembrandt van Rijn. De Jodenbreestraat was een belangrijke doorgaande weg tot de stad. Het is onderdeel van een stadsuitbreiding van 1592. Op de stadskaart van Amsterdam uit 1597 zijn de percelen nog steeds on-

bebouwd.¹⁸ De opvolgende stadskaart van 1625 toont de Jodenbreestraat die dan inmiddels volledig bebouwd is.¹⁹ Het Rembrandthuis, het eerste huis van de rij, is tussen 1607-1608 gebouwd. Vermoedelijk zijn ook de andere huizen aan de Jodenbreestraat rond deze tijd gebouwd.²⁰ De beerput werd tegelijk met de bouw van het huis in gebruik genomen en vermoedelijk al rond 1640 afgedankt. Beide beerputten bevatten huishoudelijk afval van de bewoners. Dit bestond voor een groot deel uit scherven van gebroken huisraad. De beerputten trekken de aandacht door een aantal bijzondere *façon de Venise* glazen. Een van de putten bevatte een klein, maar duidelijk herkenbaar fragment van een nautiluschelp. Een aanwijzing dat de bewoners van het huis rariteiten in bezit hadden en er mogelijk een rariteitenkabinet of kunstkamer op na hielden. Daarnaast bevatte de beer-

6

Een rijk interieur met een glazen kast op de achtergrond. Peter Isselburg (1568-1630), De verloren zoon. Collectie KU Leuven

put een hoeveelheid porselein.²¹ In het begin van de 17e eeuw is dit nog een kostbaar product. Door de grote instroom en daardoor beschikbaarheid van porselein veranderde dit in Amsterdam al tijdens de gebruiksperiode van deze beerputten in een goedkoper en daardoor minder status gebonden voorwerp.²² Een aantal kommen is afkomstig uit Portugal en gemaakt van ongeglazuurd rood of zwart aardewerk met gesneden en geknepen versieringen *afb. 7*.²³ Mogelijk werden deze kommen als een oudheidkundige rareiteit beschouwd. Het meest voor de hand liggend is dat we hier te maken hebben met glaswerk dat stond opgesteld

in een glaskast. Welke glazen uit deze beerputten komen in aanmerking om opgesteld te worden in een glaskast? Op het ontwerp van Crispijn van de Passe zien we een kelkglas, maar ook een forse berkemeier staan. Een berkemeier is een normaal gebruiksglas. Het hier getoonde exemplaar is twee keer zo groot als gebruikelijk, waardoor deze ook iets duurder zal zijn geweest. Het meest waarschijnlijk is dat bijzondere, dure glazen en aparte vormen werden opgesteld. Hiertoe behoort natuurlijk het Venetiaans glas en de *Façon de Venise* glazen. Enkele glazen lijken enkele tientallen jaren ouder te zijn dan het overige glaswerk, mogelijk zijn dit overleveringsstukken die toen al bijzonder geacht werden. Al deze bекers, kelkglazen, kommen en de schaal kunnen bedoeld zijn voor gebruik aan tafel. Maar ze zullen zeker tot hun recht zijn gekomen als ze opgesteld hebben gestaan in

7

Porselein en aardewerk uit Estremos uit de beerputten van de Jodenbreestraat. Foto MenA, Ron Tousain

een glaskast. Opvallend is de grote gelijkenis van de achtlobbige tazza afb. 1D met het exemplaar op het schilderij van Jan Breughel. Het is een duidelijke aanwijzing dat dit geen alledaags gebruiks-voorwerp was. Net als een kelkglas met extreem hoge sigaarstam, wat in het gebruik bijzonder onpraktisch is geweest. Dit zijn showexemplaren die niet bedoeld zijn geweest voor gebruik.

Conclusie

Het verzamelen van glas en pronken met glazen was een zeer gebruikelijk fenomeen in de 17e eeuw. Waarschijnlijk zien we in de beerputten van de Jodenbreestraat hier het resultaat van. Deze bevatten een aantal zeer bijzondere glazen. Der-

gelijke glazen ontbreken vaak in het archeologisch bestand, terwijl ze wel voorkomen in museale collecties. Dat deze glazen minder vaak zijn gebroken en in beerputten belandden, kan ermee te maken hebben dat ze niet of alleen bij bijzondere gelegenheden werden gebruikt. Het alledaags glaswerk kon gemakkelijk breken tijdens het gebruik of het afwassen in de keuken. Het pronkglas was al in deze tijd bijzonder genoeg om te bewaren en te bewonderen. Zo zijn het vaak juist de bijzondere glazen die bewaard zijn gebleven in collecties van verzamelaars en musea.

De vondst uit de twee beerputten bestond onder andere uit een aantal dure kelkglazen. Eén daarvan is met grote zekerheid uit Venetië afkomstig. Een glazen schaal is waarschijnlijk uit Spanje geïmporteerd. Naast het glas zijn er ook andere aanwijzingen voor een verzameling, kunstkabinet of

een kunstkamer. Andere bijzondere vondsten zijn het porselein, Portugees aardewerk en vooral een fragmentje van een nautiluschelp. Net als Rembrandt, die vier huizen verderop woonde, zouden de bewoners van het huis aan de Jodenbreestraat een kunstkamer of een rariteitenkabinet kunnen hebben gehad. Glas kan daar een onderdeel van

uit hebben gemaakt. Het meest waarschijnlijk lijkt echter dat het glas in een glaskast heeft gestaan. Een pronkcast waar vermogende burgers exclusieve, mooie glazen uitstalden. Deze stond als onderdeel van het interieur op een goed zichtbare plek. Het glas kwam zo mooi tot zijn recht en straalde het succes en de rijkdom van de eigenaar uit.

Tabel met het aantal glazen uit beide beerputten.

Codering volgens het classificatiesysteem voor Laat- en Postmiddeleeuws aardewerk en glas

		J04	J06			J04	J06
Bekers				Flessen			
gladde beker	gl-bek-8a	2	1	grote kelderfles	gl-fle-7	1	
ijsglasbeker	gl-bek-4a	2		fles met lange hals	gl-fle-10	-	3
gladde beker	gl-bek-5	1		uivormige fles	gl-fle-13	1	1
beker met vetro a fili strepen	gl-bek9	1	1	kleine kelderfles	gl-fle-33	12	4
knobbelsbeker	gl-bek-15	1		kelderfles met optisch patroon	gl-fle-82	2	
wafelsbeker	gl-bek-19	1	3	Albarello (voorraadpot)	gl-pot-1	1	
Bandwurmbeker	gl-bek-33	2	1	zandloper fles	gl-zan	1	
beker met passen	gl-bek-4a	1		urinaal	gl-uri-1	-	2
stangenglas?	gl-sta?	1		fles, ondet	gl-fle	-	2
beker, ondetmineerbaar	gl-bek	1	3				
Roemers				Diverse			
Roemer	gl-roe-6	8	18	schaal op ingevouwen voet	gl-sch	1	3
roemer met getande voetband	gl-roe-7	-	13	schaal op voet	gl-sch	1	-
roemer met doornoppen	gl-roe	12		hanglamp	gl-lamp	1	-
roemer met leeuwenmaskeron	gl-roe	1		spiegel	spiegel	1	1
mini-roemer	gl-min	2		kom met oor		-	1
				brandewijn kom		-	1
				ondetmineerbaar		-	2
Kelkglazen				Totaal		65	67
achtlobbige tazza		-	1				
fluitglas	gl-flu	-	1				
kelkglas met vleugels	gl-ke		1				
kelkglas	gl-ke	6	3				
deksel	gl-de	1	1				

Literatuur

- Boogert, B. van den (red), 1999: Rembrandts schatkamer
- Dillen, J.G., 1974: Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en gildewezen van Amsterdam, vol. 3, 1633-1672
- Claeys, J., N.Jaspers, S.Ostkamp, 2010: Vier eeuwen leven en sterven aan de Dokkershaven. Een archeologische opgraving van een postmiddeleeuwse stadswijk in het Scheldekwartier in Vlissingen. ADC rapport 1635/ADC monografie 9
- Dubbe, B., 1962: Hessische glaselexport naar Nederland. (301-310), in: KNOB bulletin jaargang 15
- Gaba-Van Dongen, A., 2004: Longing for luxury: Some social routes of Venetian-style glassware in the Netherlands during the 17th century, in: Page, J.-A. e.a., Beyond Venice. Glass in Venetian style, 1500-1750. 192-225
- Gawronski, J., M. Hulst, R. Jayasena, J. Veerkamp, 2010: Glasafval op het achtererf, Archeologische Opgraving Rozenstraat, Amsterdam (2006). AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 50
- Gawronski, J. (red), 2012: Amsterdam Ceramics. A city's history and an archaeological ceramics catalogue 1175-2011
- Gawronski, J. R. Jayasena, 2013: De wereld aan tafel aardewerk huisraad uit zeventiende- en achttiende- eeuws Amsterdam. (148-191), in: P. Vlaardingerbroek (red). De Wereld aan de Amsterdamse grachten
- Hulst, M., 2013: Glazen met maskerons en leeuwenkopstammen uit Amsterdamse bodem. Een eerste aanzet tot de identificatie van zeventiende-eeuwse Amsterdamse façon de Venise, in: Vormen uit Vuur 221. 20-39
- Hulst, M., J. Kunicki-Goldfinger, in voorbereiding: Glass in Amsterdam, a typological and chemical approach to provenance of 17th-century glass found in Amsterdam
- Laméris, F., K. Laméris, 1991 : Venetiaans & façon de Venise glas 1500-1700
- Philippart, J., M. Mergenthaler, 2011 : Frénésie Venitienne. Le verre espagnol du 16e au 18e siècle
- Tait, H., 1979: The golden age of Venetian glass
- Willemijn Fock, C., 1992: Kunst en rareiten in het Hollandse interieur, in: E. Bergveldt, R. Kistemaker (red), De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rareitenverzamelingen, 1585-1735
- Veckman, J. 2002: production and consumption of glass in 16th and early 17th century Antwerp: the archaeological evidence. In: J. Veckman (red). Majolica en glas. Van Italië naar Antwerpen en verder. De overdracht van technologie in de 16de-begin 17de eeuw

Noten

- 1 De auteur wil graag de volgende personen bedanken voor hun op- en aanmerkingen: Het team van MenA, Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam in het bijzonder Ranjith Jayasena, Jerzy Gawronski en Ron Tousain (fotografie). Karlien Dijkstra, Mariann Hulst-Tulok, Kitty Laméris, Roos van Oosten en Erik Weber voor op- en aanmerkingen op de tekst. Chemische analyses zijn uitgevoerd door dr. Jerzy Kunicki-Goldfinger, Nucleair Institute Warschau
- 2 Bij de MenA (Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam) zijn deze geregistreerd onder het topocode JO4, voor Jodenbreestraat 10 en JO6 voor Jodenbreestraat 12
- 3 Dit aantal is een minimum, uitgaande van herkenbare onderdelen, bodems en randen
- 4 Dubbe, 1962
- 5 Dillen, 1974, 767. In het arbeidscontract met meester Stua zien we dat hij voor honderd glazen hetzelfde bedrag kreeg als voor twintig kelkglazen met deksel of vleugelglazen zonder deksel.
- 6 Hulst, 2013, 26
- 7 Diverse bekertjes uit de ophoging voor het Waterlooplein vertonen dezelfde kenmerken. Deze dateren voor de vestiging van het eerste glashuis in Amsterdam in 1599 en zijn dus niet in Amsterdam gemaakt. Hulst & Kunicki-Goldfinger in voorbereiding
- 8 In Antwerpen zijn archeologische exemplaren bekend van kelkglazen op een leeuwenstam met een kelk met witte ribben. Veckman, 2002, 86
- 9 Productie afval van glasdraden met daarop rozetten zijn teruggevonden bij het glashuis Soop. Een zeer verwant stuk, Tait, 1979, 38. Cat 31, wordt aan Antwerpen toegeschreven.
- 10 Zes fragmenten uit beerput JO4 zijn chemisch geanalyseerd door J. Kunicki-Goldfinger, Nucleair institute Warschau. Het gaat om de glazen JO4-45 (afb 6.A), JO4-48, JO4-64 (afb 6.C), JO4-65 (afb. 6.E), JO4-66, JO4-67. Hulst & Kunicki-Goldfinger in voorbereiding
- 11 Zie Tait, 1979, 111. Lameris & Lameris, 1991, 32.
- 12 Hulst, 2013, 29
- 13 Philippart & Mergenthaler, 2011, 116, 117. Een gedeeltelijk in ijsglas uitgevoerde bokaal is in Vlissingen gevonden. Gezien de vorm en appliques is deze in Middelburg of Antwerpen gemaakt. Claeys, Jaspers en Ostkamp, 2010.
- 14 Hulst, 2013, 26
- 15 Willemijn Fock, 1992, 80
- 16 Boogert, 1999, 150
- 17 Willemijn Fock, 1992, 80
- 18 De kaart van Amsterdam uit 1597 van Pieter Bast
- 19 Balthasar Florisz van Berckenrode, Kaart van Amsterdam, 1625
- 20 Bouwdatum van het Rembrandthuis is terug te vinden op de website van het museum <http://www.rembrandthuis.nl/nl/huis/geschiedenis/geraadpleegd> op 29.06.2015
- 21 Gawronski, 2012, 211-213. Cat.nr. 554, 555, 559, 561, 567
- 22 Gawronski en Jayasena, 2013, 170
- 23 Dergelijk aardewerk werd in het Portugese Estremoz gemaakt. Gawronski & Jayasena, 2013, 164
- 24 Het zwaartepunt van een glas op zo'n hoge stam ligt, zeker als deze gevuld is, erg hoog. Hierdoor is het glas niet erg stabiel en kan deze makkelijk omvallen.